

2010/2

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research

UDK 711.168
COBISS 1.02

VJEKOSLAVA SANKOVIC SIMČIČ

31 - 40

INTEGRACIJA STARO-NOVO

INTEGRATING THE OLD AND NEW

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2010

ISSN 1580-5573

AR

Arhitektura, raziskave
Architecture, Research
2010/2

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor
Ljubljana 2010

.

AR

Arhitektura, raziskave / *Architecture, Research*

Fakulteta za arhitekturo
Inštitut za arhitekturo in prostor

ISSN 1580-5573
ISSN 1581-6974 (internet)
<http://www.fa.uni-lj.si/ar/>

revija izhaja dvakrat letno / published twice a year
urednik / editor
Borut Juvanec

regionalna urednika / regional editors
Grigor Doytchinov, Avstrija
Lenko Pleština, Hrvaška

uredniški odbor / editorial board
prof dr Vladimir Brezar
prof dr Peter Fister
prof dr Borut Juvanec
prof dr Igor Kalčič
doc dr Ljubo Lah

znanstveni svet / scientific council
prof dr Paul Oliver, Oxford
prof Christian Lassure, Pariz
prof Enzo d'Angelo, Firenze

recenzentski svet / supervising council
prof dr Kaliopa Dimitrovska Andrews
akademik dr Igor Grabec
prof dr Hasso Hohmann, Gradec
prof mag Peter Gabrijelčič, dekan FA

tehnični urednik / technical editor
doc dr Domen Zupančič

prelom / setting
Astroni d.o.o.

lektoriranje, .slovenščina / proofreading, Slovenian
Karmen Sluga

prevodi, angleščina / translations, English
Milan Stepanovič, Studio PHI d.o.o.

klasifikacija / classification
mag Doris Dekleva-Smrekar, CTK UL

uredništvo AR / AR editing
Fakulteta za arhitekturo
Zoisova 12
1000 Ljubljana
Slovenija
urednistvo.ar@fa.uni-lj.si

naročanje / subscription
cena številke je 17,60 EUR / price per issue 17,60 EUR
za študente 10,60 EUR / student price 10,60 EUR
urednistvo.ar@fa.uni-lj.si

revija je vpisana v razvid medijev pri MK pod številko 50
revija je indeksirana: Cobiss, ICONDA

za vsebino člankov odgovarjajo avtorji / authors are responsible for their articles

revijo sofinancirata / cofinanced

JAK, Javna agencija za knjigo RS

tisk / printing
Tiskarna Pleško

Uvodnik / Editorial	i
Poklon / Tribute to	5
V spomin / In memoriam	9
Članki / Articles	
Igor Toš	13
Antropologija in vernakularno kot izvora razumevanja antropogenega okolja / <i>Anthropology and Vernacular Architecture as Sources for Understanding the Anthropogenic Environment</i>	
Beatriz Tomšič Čerkez	23
Arhitektura med gradnjo in rušenjem identitete / <i>Architecture Between Building and Destroying Identity</i>	
Vjekoslava Sankovic Simčić	31
Integracija staro-novo / <i>Integrating the Old and New</i>	
Martina Zbašnik-Senegačnik, Andrej Senegačnik	41
Prednosti pasivne hiše / <i>The Advantages of Passive Houses</i>	
Alexander G. Keul	47
Vrednotenje večnadstropnih avstrijskih pasivnih stanovanjskih zgradb po vselitvi / <i>Post-occupancy Evaluation of Multistorey Austrian Passive Housing Properties</i>	
Larisa Brojan	53
Ekološke in energijsko varčne hiše iz slamnatih bal / <i>Ecological and Energy Saving Straw-bale Houses</i>	
Biljana Arandjelovic, Ana Momčilovic-Petronijevic	59
Arhitektura vodnih mlinov v južni Srbiji / <i>The Water Mills Architecture in the South of Serbia</i>	
Saša Krajnc	63
Avtorska pravica kot instrument zaščite arhitekturnih del / <i>Copyright as an Instrument of Protection of Architectural Works</i>	
Peter Marolt	71
Sinergija misli, slikarstva in oblikovanja prostora na daljnem vzhodu / <i>The Synergy of Mind, Painting and Spatial Design in the Far East</i>	

izvleček

Vključevanje starega z novim ima v procesu zaščite in revitalizacije kulturne dediščine široko uporabno vrednost. Problem je tako zapleten kot je kompleksen sam postopek varovanja dediščine in njene aktivne zaščite. V postopkih izvedbe je nujno upoštevati znanstvene aksiome in načela stroke. Kjer ni mogoče izvesti konservatorsko restavratorskega posega vzpostavitve integritete avtentičnih vrednot na originalni način z izvornimi elementi, mora nov poseg odslikovati sodobne tehnične in tehnološke dosege svojega časa.

Bojazen pred neuspehom sodobnih arhitekturnih posegov vodi v izbor manj zahtevnih rešitev: v metodo 'falso storico' ali v prilagajanje rešitev, ki se diskretno vključujejo v obstoječo dediščino.

Analiza karakterističnih izvedb integracije staro - novo iz Sarajeva, Mostarja, Jajca in iz Splita dobro osvetljuje odnos javnosti, služb varovanja kulturne dediščine in sodobnih graditeljev do vrednot, do pomena in integritete arhitekture. Končni cilj je pokazati na vse - tako na pozitivne kot na negativne učinke vsakega posamičnega primera, za dvig ravni znanja in zavesti o očuvanju pomembnih kulturno zgodovinskih območij.

ključne besede

integracija, urbanizem, arhitektura, prostorsko načrtovanje

abstract

The integration of old and new may be amply applied in the process of protection and revitalisation of the cultural heritage. In the process of implementation, the axioms and tenets of the discipline of restoration need to be observed. In cases when conservation and restoration work aimed at re-establishing the integrity of authentic values cannot be carried out, the fresh intervention must reflect contemporary technical and technological achievements and means of expression. The fear of a failed outcome of an architectural solution frequently steers one towards choosing less risky solutions: the method of 'falso storico' or the adaptation method, i.e. solutions which integrate into the existing heritage as discretely as possible. An analysis of characteristic realisations of integration of the old and the new from Sarajevo, Mostar, Jajce and Split illustrates well the attitudes of the milieu, the protection services and contemporary developers towards the values, significance and integrity of historical unity. The objective is to point to both the positive and negative effects of each case that is analysed, in order to elevate the level of knowledge and awareness about the adequate preservation of valuable cultural and historic sites.

key words

integration, urbanism, architecture, urban space design

Analiza karakterističnih realizacija integracije staro-novo iz Sarajeva, Mostara, Jajca i Splita dobro ilustrira odnos sredine, službe zaštite i suvremenih graditelja prema vrijednostima, značenju i integritetu povijesnih cjelina. Predstavljeni su, uglavnom, primjeri koji zorno prezentiraju neku od spomenutih mogućnosti, te domet svakog pojedinog kreativnog čina. Cilj je ukazati na sve, kako pozitivne tako i negativne učinke svakog analiziranog primjera, da bi se podigla razina znanja i svijesti o primjerenom očuvanju vrijednih kulturo-povijesnih prostora. Ostvarivati sublimno u korelaciji s postojećim, znači razumjeti ga u pojavnosti svih njegovih značenja i poruka.

Integracija staro-novo može imati široku primjenu u procesu zaštite i revitalizacije kulturne baštine, a onoliko složenu koliko je složen i sam postupak očuvanja baštine i njene aktivne zaštite: od restauratorskih zahvata, dograđivanja i preuređenja za njenu upotrebu, zaštite arheoloških i ruševnih objekata, do interpoliranja novih struktura u urbane i ruralne cjeline.

U postupku provedbe svake od ovih aktivnosti neophodno je poštivati aksiome i principe restauracije, a to znači da, ondje gdje nije moguće provesti konzervatorsko-restauratorski zahvat uspostavljanja integriteta autentičnih vrijednosti, svaku novu intervenciju treba naglasiti kontrastnom strukturom. Kontrast ne predstavlja doslovno tumačenje toga pojma (oštro izraženu suprotnost, odudaranje), već označava suprotstavljanje stilova (suvremenog s prethodnim).

Taj kontrast ujedno mora biti i integracija i sklad starog i novog. On također treba doći do izražaja u odnosu i rasporedu masa, u njihovoj artikulaciji, prostornoj organizaciji, načinu upotrebe, u materijalima, boji, detaljima enterijera i eksterijera, visinskim odnosima, odnosno u svim arhitektonskim i urbanističkim aspektima.

Svaki kreativan čin u procesu revitalizacije, izveden u duhu suvremenog vremena, predstavlja rizik jer postavljeni program s preciznim arhitektonskim i urbanističkim uvjetima ne može jamčiti uspjeh postavljenog zadatka. Kvalitet arhitektonske kreacije ovisi o procjeni datih okolnosti, razine profesionalnosti, znanja, kulture, kreativnosti, senzibiliteta, pa i hrabrosti arhitekta.

Na kreativnost i invenciju, kao bitne činioce u ostvarenju složenog zadatka integracije staro-novo, ni kod jednog stvaraoca ne možemo utjecati svjesnom voljom, ali ih možemo usmjeravati i voditi upravo putem dobre procjene vrijednosti. Mjerama ograničenja možemo spriječiti degradaciju baštine i konflikte u prostoru.

Bojazan za uspješan ishod jednog kreativnog čina može nas usmjeriti na pogrešan put i odabir takvih rješenja koja će osigurati manje rizičnu soluciju: metodu "falso storico" ili metodu prilagodivanja. To znači, na rješenja koja će se što diskretnije integrirati s postojećom baštinom.

Projektiranje novih struktura u stilu "falso storico" u nekim se sredinama rijetko primjenjuje, dok se u drugim smatra uobičajenim. Dešava se da se takva izgradnja ne ograniči samo na devastirana područja unutar historijske jezgre, nego i da se ruše i stare strukture kako bi se na njihovu mjestu izgradile nove, pseudohistorijske. Takvo djelovanje u prostoru predstavlja degradaciju najvišeg stupnja i zaslužuje najveću osudu. Tom se metodom stvara iluzija o ambijentu i kvazivrijednost, arhitektura prelazi u manir, a on je sklon scenskim efektima i ugodajima. Rabiti predložak, doslovno znači konstantno degradirati vrijednosti baštine, ne samo u oblikovnom već i u kulturnom, historijskom i upotrebnom smislu. Primjena starih arhitektonsko-urbanističkih matrica, dispozicionih rješenja, formi i proporcija

često ne može zadovoljiti potrebe suvremenog čovjeka njegov način života i djelovanja. Iz tog razloga ovu metodu treba eliminirati iz procesa revitalizacije kulturno-historijske baštine i rješenja tražiti kroz integraciju staro-novo, a ne staro-kvazistaro. Međutim, metoda prilagodivanja se može ispoljavati kroz brojne varijacije, ali svakoj od njih osnovna je namjera ući što diskretnije u postojeći ambijent, to jest, biti što manje uočljiv i ne konkurirati ni vizualno, a ni strukturalno, postojećim kulturno-historijskim vrijednostima. Da bi se one provodile na pravi način, potrebno je prethodno vršiti procjenu naslijedenih kvaliteta, otkrivati njihovo značenje, smisao i poruke. Nakon toga treba pristupiti odabiru bitnih elemenata i transpozicijom ih prilagoditi jednom novom senzibilitetu, koji će biti izražen u novom ili tradicionalnom materijalu. Ova metoda uvijek podrazumijeva gradnju primjerenu današnjem vremenu. U njejoj realizaciji transponirane značajke bi trebale biti stilizirane ili diskretno nagoviještene. Ti elementi označavaju karakter i vrijednosti postojećeg prostora. Njihova transpozicija ne smije biti puko oponašanje, jer će, u tom slučaju, devalvirati autentične vrijednosti. Metodu prilagodivanja primjenjivat ćemo kod homogenih, posebno vrijednih, dobro očuvanih cjelina, ansambala i pojedinačnih objekata, čiji je integritet neznatno narušen, a ne možemo ga uspostaviti konzervatorsko-restauratorskim postupkom.

I pored opceprihvacene doktrine restauracije i revitalizacije kulturno-povijesne baštine, svjesni smo mnogih propusta - koji su rezultat čovjekove nemarnosti, neznanja i vehemencije - u njenom očuvanju od rušenja, zapuštanja, transformiranja i neprimjerenog korištenja, do interpoliranja novih neprimjerenih struktura.

Ponegdje nove strukture neopravdano zamjenjuju stare i tako utječu na rapidno smanjenje autentičnih vrijednosti baštine, odnosno na reduciranje ostataka prošlosti i naše trajno osiromašenje u duhovnom i fizičkom smislu.

Brojne degradacije potvrđuju da još uvijek u mnogim sredinama ne postoji pravi odnos prema izgradnji novih struktura u vrijednim kulturno-povijesnim prostorima. Izostala je prava suradnja službe zaštite baštine i suvremenih arhitekata i urbanista. Uslijed dugotrajnog antagonizma među ovim službama, stvoreno je uvjerenje da restauratori zastupaju staro, a arhitekti novo. Neupucenost suvremenih arhitekata u doktrinu zaštite, restauracije i revitalizacije usmjerila je novu izgradnju u historijskim distriktima u pogrešnom smjeru, tako da ona nije pridonijela očuvanju kvaliteta vrijednih urbanih i ruralnih cjelina, a niti progresu suvremenog arhitektonsko-urbanističkog stvaralaštva u tim prostorima.

Aktualnost i urgentnost izbora prave metode u postupku revitalizacije putem izgradnje novih struktura neophodne su radi očuvanja i isticanja autentičnih vrijednosti naslijedenog i radi ostvarenja primjerenog doprinosa naše epohe, koji će, na najbolji način, izraziti njene tehničke, funkcionalne i estetske mogućnosti i domete.

Predstavljanje karakterističnih realizacija integracije staro-novo iz Sarajeva, Mostara, Jajca i Splita dobro ilustrira odnos sredine, službe zaštite i suvremenih graditelja prema vrijednostima, značenju i integritetu povijesnih cjelina. Nažalost, iz brojnih realizacija integracije staro-novo teško je izdvojiti uspjele primjere. Bit će predstavljeni, uglavnom, oni primjeri koji zorno prezentiraju neku od predstavljenih mogućnosti integracije staro-novo, kao i domet svakog pojedinog kreativnog čina. Cilj nam je ukazati na sve, kako pozitivne tako i negativne učinke

svakog analiziranog primjera, da bismo podigli razinu znanja i svijesti o primjerenom očuvanju vrijednih prostora.

U obuhvatu kulturno-povijesne i ambijentalne cjeline Sarajeva suvremena arhitektura nije svagdje jednako zastupljena. Na području stare čaršije ona još uvijek nije izborila pravo prisustva. Nove gradnje su, uglavnom, pseudostilskog izričaja. U dijelovima povijesne jezgre, gdje prevladava arhitektura zapadnoevropskoga kulturnog kruga, odnosno iz vremena austrougarske uprave, suvremeno je gradnje već odavno prisutno. Ono je, u većini slučajeva, prouzročilo nesklad starog i novog, odnosno nemjerljivu degradaciju povijesnog ambijenta.

Slika 1: Nekoliko stambenih objekata iz austrougarskog doba je srušeno da bi se na njihovom mjestu izgradila pretenciozna i agresivna zgrada Europske Unije (2008., arh. Nihad Babović), Sarajevo.

Figure 1: Some housing structures from the Austro-Hungarian period were demolished to make way for the pretentious and aggressive European Union building in Sarajevo (2008, arch. Nihad Babovic).

Izgradnja novih objekata u kulturno-povijesnoj jezgri grada Sarajeva sredinom 20. stoljeca dobro ilustrira stajalište sarajevskih arhitekata toga vremena. Evidentno je odsustvo senzibiliteta za naslijedene vrijednosti i specifičnosti okruženja. To dobro potvrđuje intervencija uz stari hamam, povijesnu građevinu iz vremena turske uprave, provedena šezdesetih godina za projektantsku firmu RO "Plan". Strogi kubus objekta, izgrađen u internacionalnom stilu, zorno je manifestirao prostorni i oblikovni nesklad staro-novo. Neprimjerena artikulacija volumena, visinâ, materijalizacije i oblikovanja, odraz su osobnog stajališta projektanta, koji zanemaruje povijesnu građevinu i stvara novi proizvod kao refleksiju tadašnjih novih shvaćanja u arhitekturi i urbanizmu. Treba naglasiti da u to vrijeme, još uvijek, na općem planu nije bio izgrađen primjeren odnos prema naslijeđu. Na našu sredinu, kao ni brojna slična iskustva, to nije djelovalo poučno, pa su 1999. u okruženju hamama izvedeni veliki radovi: nova izgradnja, redizajn zgrade RO "Plan" i adaptacija starog hamama. Ambiciozni planovi investitora, koji je želio izgraditi Bošnjački institut uz stari hamam, prouzročili su rušenje objekta lociranog desno od starog spomenika, koji je pripadao secesijskom stilskom izričaju iz perioda austrougarske uprave. Njegovu destrukciju struka i odgovorni nisu spriječili, iako je bio dio većeg urbanističko-arhitektonskog sklopa.

Na lokaciji srušenog povijesnog objekta, u kojem je bilo višegodišnje sjedište Arhiva grada Sarajeva, izgradnje veći i viši

objekt u pseudo secesijskom i modernom izričaju. Suvremeno koncipiran armirano-betonski korpus građevine projektanti su "ogrnuili" zidnim plaštom sa secesijskom dekoracijom i ostakljenom transparentnom kosom ravni, nagnutom prema hamamu - pristup anakron i karikaturalan, koji koketira sa dva stila. Lažno povijesna dekoracija trebala bi biti nadomjestak za srušeno i nepovratno izgubljeno, a velika staklena kosa ploha odražavati suvremene oblikovne tendencije. Očitovani formalizam apsolutno je neprimjeren u vremenu i u prostoru. Reprezentativni i javni sadržaji Bošnjačkog instituta smješteni su u za to adaptirani hamam. Uredjenje njegovog enterijera podredilo se ukusu investitora, a ne principima struke. Povijesnoj građevini data je neprimjeren raskoš i pseudo stilska dekoracija, što je u suprotnosti s odlikama nekadašnjeg javnog kupališta. Nije potrebno posebno isticati da je autentičnost jedna od najbitnijih odlika povijesnog graditeljstva.

Slika 2: Zgrada RO "Plan" (1960.-61., arh. Esad Kapetanovic), Sarajevo, izgrađena u internacionalnom stilu tik uz stari hamam odražava potpun sukob s okruženjem.

Figure 2: The building of RO 'Plan' (1960-61, arch. Esad Kapetanovic), Sarajevo, built in the international style next to the old Turkish bath, the Hamam, is in manifest conflict with its surrounding.

Vila Karla Langera izgrađena je (1893., arh. Hans Niemeczek) u pseudomaurskom stilu na području grada Sarajeva zvanom Skenderija, koje je krajem 19. i početkom 20. stoljeca izgrađivano na temelju zapadnoevropskih građevnih principa. Sredinom 19. stoljeca uslijedila je njegova brza razgradnja i degradacija. Uprkos tome, područje je, još uvijek, prepoznatljivih ambijentalnih karakteristika i predstavlja dio povijesne jezgre grada Sarajeva. Godine 1980. na veoma atraktivnoj i izazovnoj parceli, sagledivoj s tri strane, a tik uz Vilu Karla Langera, arh. Vlado Dobrovic projektira, negirajući susjede, reprezentativnu i samoljubivu kreaciju: objekt Društvenopolitičkih organizacija. Projektant najveću vehemenciju pokazuje prema susjedu na kojeg se naslanja, i to s obje njegove strane, od pročelja i od dvorišta. Degradacija raste s visinom novoizgrađenog objekta i kulminira na završnom katu i mansardnom krovu, a očituje se u snažnim istacima i naglašenim masama koje prelaze visinu susjednog pseudomaurskog objekta. U njegovim donjim dijelovima, gdje se kamenom obložene površine smjenjuju sa staklenim, mogli bi se uspostaviti izvjesni odnosi sa susjedom, ali njih u cijelosti razara završna snažna "kapa" novog krova. Ona ne samo da degradira susjeda, već i samog sebe, kako po obliku tako i po svojim dimenzijama.

Slika 3: Nove strukture građene u stilu "falso storico" degradiraju kako stari hamam tako i cijelo okruženje. Kosa staklena ploha nije artikulirana s ostalim dijelovima ansambla. Ona odražava nedostatak temeljnih znanja i kreativnosti. Ansambl Bošnjačkog instituta upotpunjuju pseudostilski ducani dograđeni uz hamam, ograda s metalnom kapijom i turbe utemeljitelja institucije.

Figure 3: New structures built in the 'falso storico' style degrade both the Hamam and the entire environment. The angled glass plane is not articulated with the remaining elements of the whole, and reflects a lack of basic knowledge and creativity. The ensemble of the Bosniak Institute is complemented by shops built in pseudo-historical style, fenced with a metal gate and the domed tomb (Turbe) of the founder of the institution.

Promatrajući novi objekt izvan konteksta okruženja, razvidno je da on posjeduje određeni kvalitet: reprezentativnost, visoki stupanj obrade pročelja i transparentnost. Nažalost, sve te vrijednosti u postojećem kontekstu nisu došle do izražaja, nego naprotiv: želja za samoprezentacijom i prenaplašavanje određenih dijelova ostvaruju suprotne učinke. Pogledi promatrača usmjeravaju se, uglavnom, na dobro proporcionirani pseudomaurski objekt. On plijeni svojom suptilnošću i poetičnošću, iako je novom kreacijom trebao biti potisnut i degradiran. Budućim graditeljima ova neuspjela integracija staro-novo nije bila dobra pouka. Razaranje okruženja nastavilo se rušenjem još nekoliko objekata iz perioda austrougarske uprave i izgradnjom novih, znatno većih gabarita, ali skromnije arhitektonske i oblikovne vrijednosti. Suvremeni mastodonti, iako u materijalizaciji luksuzni, nisu zasjenili prelijepu Vilu Langer.

Recentna interpolacija suvremene Gazi Husrev-begove biblioteke u povijesno tkivo sarajevske Baščaršije, prouzročila je njenu urbanu i vizualnu degradaciju. Novi objekt svojim volumenom, visinom i primijenjenim pseudostilovima izravno degradira temeljne principe stare urbane matrice, a posebice Kuršumli medresu i Begovu džamiju. Begovoj džamiji, dominantnom potkupalnom objektu (cirka 3.500m³) cijele povijesne Baščaršije, projektant suprostavlja masivni, loše proporcionirani volumen pokriven kupolom (15.300m³). Taj pretenciozni, višetažni objekt (suteran, prizemlje i dva kata) ukupne butto površine 6.000m², istodobno "zarobljava i guši" jednu od najznačajnijih građevina - Kuršumli medresu. Najveći nonsens cijelog koncepta je smještanje centralne dvorane (kapaciteta 250-300 posjetitelja) na drugi kat i njeno pokrivanje kupolom koja izravno ugrožava povijesno gradiranje struktura i

elemenata. Tom je izgradnjom razgradnja vrijednog i zaštićenog urbanog prostora više nego očita. Megalomanski zahtjevi i preambiciozan Projektni program naručitelja nove Gazi Husrev-begove biblioteke nisu usklađeni s mogućnostima lokacije i temeljnim značajkama Bašćaršije.

Svjestan slojevitosti i zahtijevnosti lokacije projektant nekreativno interpretira stilske značajke okruženja putem pukog oponašanja povijesnog. Primjena tradicionalnih i suvremenih materijala u kombinaciji s oblikovnim elementima različitih stilskih epoha, dobro je anakrona i pridonosi vizualnoj dezintegraciji objekta biblioteke.

Slika 4: Izgradnja zgrade Društenopolitičkih organizacija grada Sarajeva (1980., arh. Vlado Dobrović) tik uz vrijednu pseudomaursku Vilu Langer (1893., arh. Hans Niemeček), rezultirala je neprimjerenom integracijom staro-novo. Recentnim nekontroliranim rušenjem susjednih objekata iz austrougarskog perioda i izgradnjom novih, pretencioznih i dominantnih, u cijelosti su negirane sve prostorne i ambijentalne vrijednosti povijesnog okruženja.

Figure 4: The construction of the building of the Socio-political Organisations of the City of Sarajevo (1980, arch. Vlado Dobrovic) next to the precious Vila Langer which is in pseudo-Moorish style (1893, arch. Hans Niemeček) resulted in an inadequate integration of the old and new. The recent demolition of structures from the Austro-Hungarian period and the erection of new, pretentious and dominating structures, completely deny all the values of the space and ambience of the historical environment.

Ako se želi zaštititi i očuvati izvornost povijesnog okruženja, onda je pogubno graditi kako agresivnim suvremenim arhitektonskim izričajem, tako i u maniri "falso storico".

Iako je za izradu projekta Gazi Husrev-begove biblioteke bio raspisan javni natječaj, realizirani objekt zorno ukazuje da, u sarajevskoj sredini, suvremeni principi integracije staro-novo nisu na primjeren način protumačeni i prihvaćeni.

Turski kulturni centar izgrađen je u dijelu kulturno-povijesne jezgre skromnijih arhitektonsko-ambijentalnih vrijednosti, na prostoru interakcije orijentalnih i zapadnoevropskih građevnih principa. Na uskoj i izduženoj parceli, poštujući postavljene regulacione parametre na pročelju, kako po horizontali tako i po vertikali, projektant je s velikim umijećem razvio objekat u dubinu (visina: prizemlje + 2 sprata + mansarda). Pročelje je s pravom mjerom usuglašeno sa skromnim ambijentom okruženja. Integracija staro-novo ostvarena je primjenom suvremene staklene stijenke, uspješnom interpretacijom bosanskog doksata sa secesijskom dekoracijom i galvaniziranim bakrom. Staklena stijenka uokviruje i potencira bijelo obojeni doksat, a istodobno omogućuje transparentnost i povezanost vanjskog i unutrašnjeg prostora.

Slika 5: Pogled na najznačajniju povijesnu građevinu Bašćaršije, višeprostrornu potkupolnu Begovu džamiju i novoizgrađenu Gazi Husrev-begovu biblioteku (2008., arh. Kenan Šahović), čija kupola degradira urbane i prostorne odnose zaštićenog prostora.

Figure 5: The view of the most significant historical building in Bašćaršija, the multi-zone domed Bey's Mosque and the newly erected Gazi Husrev Bey's Library (2008, arch. Kenan Sahovic), the dome of which degrades the urban and spatial relationships of the urban protected area.

Slika 6: "Zarobljena" masivnom strukturom nove biblioteke, Kuršumli medresa, biser osmanske arhitekture, nesaglediva je i degradirana. Nadvisuju je visoki armirano-betonski stupovi i masivne grede. Sve to zorno svjedoči o nedostatku senzibiliteta za nasliedene povijesne vrijednosti.

Figure 6: 'Captured' by the massive structure of the new library, the Kuršumli Madrasah, a pearl of Ottoman architecture, is unnoticeable and degraded. The Madrasah is topped by high ferro-concrete columns and massive beams. All this vividly bears witness to the lack of sensibility for inherited historical values.

Ona, također, vizualno proširuje uski pločnik frekventne prometnice. Odmjerena primjena tradicionalnih i suvremenih arhitektonskih elemenata jasno je vidljiva i u enterijeru objekta. U ovom primjeru evidentna je dobra korelacija između projektnog programa i mogućnosti same lokacije (raspoloživog prostora). Naravno, za uspjeh ove realizacije znanje i kreativnost projektanta su bili od presudnog značaja.

Slika 7: Turski kulturni centar, Sarajevo (2002., arh. Amir Vuk), jedan je od rijetkih uspješnih primjera integracije staro-novo. Objekt je lociran u dijelu povijesne jezgre skromnih ambijentalnih vrijednosti. Na uskoj parceli razvijen je u dubinu čak do visine od četiri etaže, a na pročelju, po visini, uskladen sa krovnim vijencem susjednog objekta secesijskih stilskih odlika.

Figure 7: The Turkish Cultural Centre, Sarajevo (2002, arch. Amir Vuk) is one of the few examples of the successful integration of the old and new. The structure is located in the historic core which has modest ambient values. It extends into the depth of a narrow site reaching to a height of four floors, and its frontage is harmonised in terms of height with the roof cornice of the neighbouring structure, which has Secessionist influences.

U Sarajevu su primjerene i uspjele integracije staro-novo doista rijetke. Mnogo je više onih koje su prouzročile trajne degradacije i transformacije kulturno-povijesnih vrijednosti.

Stoga projekt Upravne zgrade RIJASETA BiH (2008., arh.

Zlatko Ugljen) predstavlja ohrabrenje za samu srtuku, a za odgovorne upozorenje da se delikatni i složeni zadaci integracije staro-novo trebaju povjeravati samo inventivnim i nadarenim graditeljima koji shvacaju bit i poruke nasljedja.

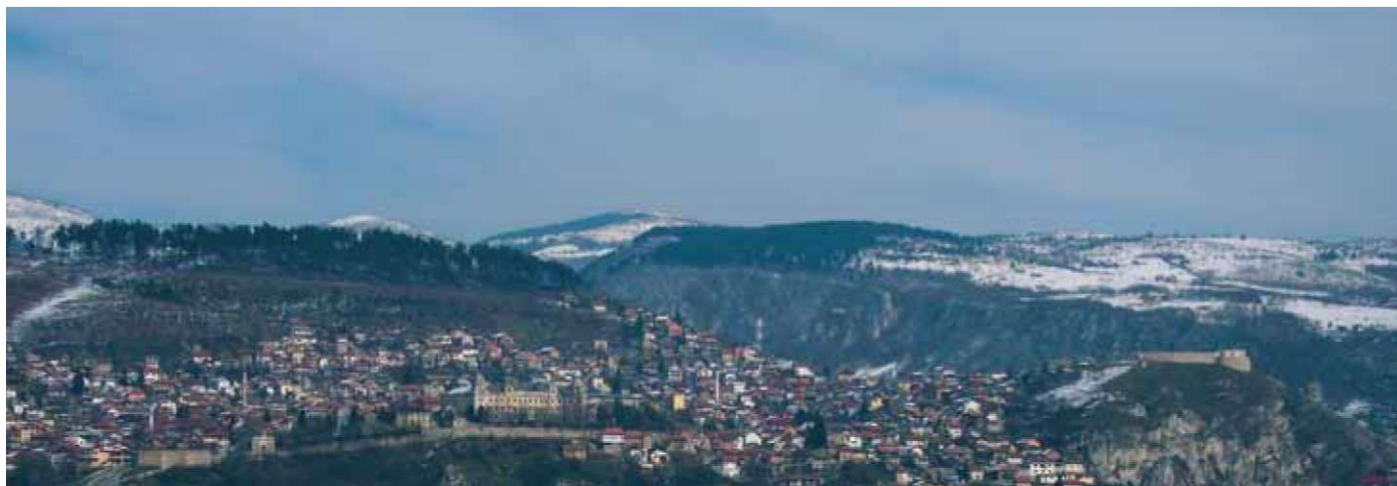
Zgrada RIJASETA bit će izgrađena na platou Kovači koji svojom pozicijom, povijesnim i tipološkim obilježjima spaja Baščaršiju, nastalu u dolini, sa stambenom zonom (mahalom) građenom na padini. Arhitekt, podstaknut takvim konstantama, kreira arhitektonsku scenu koja treba pulsirati osobnim identitetom. Istodobno, ta će arhitektonska scena korespondirati s povijesnim okruženjem. Iz zgrade RIJASETA, u kaskadnom protoku unutrašnjih prostora i krovnih vrtova, otvarat će se i u širokom horizontu pucati pogledi na panoramu starog i novog Sarajeva.

Riječi arhitekta Zlatka Ugljena najbolje ilustriraju njegov koncept:

"Čitanje starog u duhu stvaranja novog sukus je pristupa. Iskrište koje usmjerava. Dar je zaostavštine. Ali i životna stvarnost koja nas upucuje na postupak: ostvariti graditeljski otisak vremena preko kojeg se prepoznaje uvijek prisutni duh mjesta. Dva dominantna graditeljska zdanja što klize niz padine Vratnika ka Kovačima, Bijela tabija i Žuta tabija sa Jajce kasarnom, srednjovjekovnog, otomanskog i austrougarskog graditeljskog koda, poticaj su koji prihvacamo da bi se približili njihovom inicijalnom oblikovnom izričaju, obzirom na bliskosti morfoloških situacija i vizualnog kontakta. Posebno preko moćnih kamenih potpornih zidova, postamenata koji su sada, u ova tri slučaja, dominantna graditeljska retorika. Upravna zgrada kao završnica na kraju Kovača navješćuje trinitet u oblikovnom i povijesnom toku.

Sedam kupola različitih veličina u poniranju jedne u drugu natkrivaju ulazni hol, stepenište i salone za prijeme. Znak su ove zgrade koja se priklanja tradicionalnim podkupalnim javnim zgradama Sarajeva. Perforacije na kupolama različitih geometrijskih formi propuštaju, na podove i stepenice, trake svjetla dočaravajući time bogatu šaru tepiha.

Postament je obložen kamenim blokovima koji, oscilirajući prema vani i unutra, teže ka plastičkim senzacijama dubokog reljefa. Grafika potenciranih dilatacija treba omogućiti evokacije moćnih gradskih zidina. Onih srednjovjekovnih, što su klizili od Vratničke kapije i ponirali u prostor Kovača i činili dramatični prelaz od javnosti ulice ka zgradi Rijasetu. Njihova lisnatost i

Slika 8: Bijela i Žuta tabija s Jajce kasarnom dio su Vratničkog grada smještenog iznad platoa Kovači.

Figure 8: The White and Yellow Bastion and Jajce barracks form part of the old town of Vratnik, which is situated above the Kovači Plateau.

Slika 9: Karakteristična fasada za zgradu RIJASETA (projekt), za koju je temeljni kamen položen u rujnu 2008. (arh. Zlatko Ugljen).

Figure 9: Characteristic façade of the building of RIJASET (design); the cornerstone was laid in September 2008 (arch. Zlatko Ugljen).

ljuskastost u funkciji je potenciranja igre i magije, sjena i svjetla. U težnji ka prepoznatljivosti namjene i karaktera objekta, sugeriramo koncept totalne otvorenosti svih prostora prema dvodimenzionalnim vanjskim prostorima vrtova što bujaju jedni prema drugima.

Inscenaciju vrtova dopunjava vegetacija tipična za predstavljeni krajolik Vratnika i Kovača sa uskim vodenim kanalima, šadrvanima, sofama, pergolama. Primarnu morfologiju čine zgrade, dva prizemna i jedan jednokatni korpus. Morfološki klimaks jednokatni je korpus. Želimo, dakle, vitalitete prošlosti koristiti tako, kako bi nam pomogli u citiranju tradicije u duhu unutarnjeg afiniteta, a u kontekstu vremena. Otuda i opredjeljenje za metodu prilagodivanja, za pristup u duhu konceptualizma...

Svoje umijeće i kreativnost arhitekta Zlatko Ugljen predstavio je prije tridesetak godina i u Mostaru. Na prostoru značajnih ambijentalnih vrijednosti uz rijeku Radobolju, a nedaleko od Starog mosta, izgradio je Hotel "Ružu"- izuzetno ostvarenje suvremene arhitekture, posebice sa stajališta integracije staro-novo. Projektant je iskoristio sve prednosti lokacije: kontakt s rijekom i njeno uvlačenje u objekt, vezu sa zelenilom, vizure prema povijesnoj jezgri i od nje prema hotelu. Ostvario je, također, bogatstvo oblika i ugodaja, zasjenjenost i prozračnost, kako u unutrašnjosti, tako i u prostorima izvan hotela. U ratu 1992.-1995. objekt je teško devastiran. Iako je bio atribuiran kao izuzetno vrijedno ostvarenje suvremene arhitekture, nije bila provedena njegova pravna i fizička zaštita. Atraktivna i vrijedna lokacija hotela ubrzo postaje predmetom spekulacija i još brutalnije, poslijeratne devastacije. Umjesto urgentne obnove vrijednog zdanja uslijeduje njegovo rušenje i izgradnja novog Hotela "Ruža", i to, uz suglasnost službe zaštite kulturne baštine, urbanističke službe i grada Mostara.²

Projektanti novog Hotela "Ruža" zanemaruju sve ostvarene atribute prethodnog hotela izgrađenog sukladno mogućnostima raspoložive parcele i njenog okruženja. Naravno, rukovodeći se isključivo ekonomskim interesima, grade tri puta veći objekt. Znatno povećanje gabarita hotela, kako u horizontalnom tako i u vertikalnom smislu, rezultira neprimjerenom strukturom koja premašuje mogućnosti lokacije i degradira okruženje. Strogi, masivni i neinventivni paralelopipedi, postavljeni okomito jedan u odnosu na drugi, prouzročili su nemjerljivu devastaciju prostora, kojeg prema tradiciji karakteriziraju usitnjene i niske strukture.³ Zahvaljujući burnoj reakciji UNESCO-a gradnja

novog Hotela "Ruža" je obustavljena sve do iznalaženja rješenja koje će predstavljati primjerenu integraciju staro-novo. Sud eksperata za svjetsko nasljeđe dobro ilustrira razinu devastacije prostora: "Novi Hotel Ruža, sagrađen 2005. godine, u suprotnosti s Management Planom i svim tehničkim i moralnim normama vezanim za zaštitu historijskih urbanih zona, uzrokuje golem negativan utjecaj na izrazitu univerzalnu vrijednost, autentičnost i integritet Svjetskog kulturnog dobra... Nova hotelska zgrada ni u jednom slučaju ne može biti interpolirana i uklopljena u urbani historijski dio grada Mostara upisanog na Listu svjetske baštine, ne samo zbog svoje neintegracije u okruženje nego i zbog predloženih estetskih vrijednosti... Negativna slika i utjecaj ovog teškog objekta na nacionalnu i internacionalnu zajednicu bi trebala služiti kao pouka." Ovom komentaru nije potrebno ništa dodati.

Slika 10: Hotel "Ruža" izuzetna integracija staro-novo u povijesnoj jezgri Mostara. Artikulacija arhitektonskih struktura i povijesnog okruženja provedena je s osobitim umijećem (1979., arh. Zlatko Ugljen).

Figure 10: The Hotel Ruža is an exceptional example of the integration of old and new in the historic core of Mostar. The articulation of the architectural structures and historical surroundings was realised with particular skill (1979, arch. Zlatko Ugljen).

Slika 11: Pogled iz susjedstva Starog mosta na agresivne, krute i neinventivne armirano betonske strukture novog Hotela "Ruža" u izgradnji, snimljeno 2007. (2006., arh. Emir Kečo i arh. Mirko Maric).

Figure 11: View from the vicinity of the Old Bridge of the aggressive, rigid and unimaginative ferro-concrete structures of the new Hotel Ruža during their construction, photographed in 2007 (2006, arch. Emir Kečo and arch. Mirko Maric).

Propusti i odgovornost relevantnih institucija za proizvedene devastacije u buffer zoni povijesne jezgre Mostara, koji se reflektiraju na užu i šire okruženje, pitanje obeštećenja investitora i različiti privatni interesi, otežavaju razriješenje ovog konflikta u prostoru. Sudeci po aktualnim pritiscima i lobiranju da se započeti hotel i završi prema odobrenoj projektnoj dokumentaciji, teško je vjerovati da će ova neprimjerena integracija staro-novo biti znatnije preinačena.

Uzorni primjer integracije staro-novo u Bosni i Hercegovini ilustrira projekt "Revitalizacija crkve Svete Marije u Jajcu" (2006., arh. Andrea Bruno).

Crkva sv. Marije sa zvonikom sv. Luke imala je nekoliko građevnih faza. Njen najstariji dio datiran je u 13. stoljeće, kao djelo domaćih majstora. U to vrijeme bila je jednobrodna crkva s dubokom pravougaonom apsidom i prizidanim kvadratičnom sakristijom. Početkom 14. stoljeća, nakon prevlasti patarena, bila je teško oštećena. U drugoj polovini 14. ili početkom 15. stoljeća rekonstruirala se u široku jednobrodnu crkvu gotskog stilskog izraza, vjerojatno u posjedu franjevačkog reda. Zvonik svetog Luke, petpostavlja se, izgrađen je polovinom 15. stoljeća uz zapadni zid crkve. On predstavlja jedini sačuvani srednjovjekovni zvonik u kontinentalnom dijelu Balkana.

Nakon propasti Jajca 1526. crkva je pretvorena u džamiju. Nasut je pod građevine i podignut na višu razinu, perimetralni zidovi su nadozidani, dograđen je trijem i otvoren ulaz sa sjeverne strane, a na južnom zidu je prizidan mihrab. Zvonik svetog Luke valjkastom dogradnjom postao je minaret džamije.

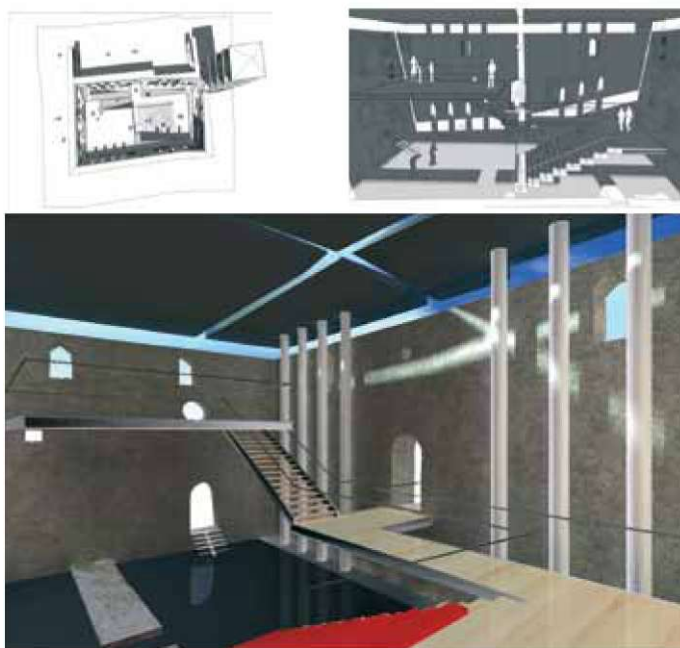
Nakon velikog požara 1832. godine građevina više nije služila kultu. Reducirana je na perimetralne zidove s čitljivim tragovima da je prvobitno bila crkva, a poslije džamija. Na objektu su vršena istraživanja i manji konzervatorsko-restauratorski radovi. Veci sanacioni radovi obavljani su samo na zvoniku sv. Luke, dok ostaci crkve godinama odolijevaju različitim nepogodama. Početkom XXI stoljeća odlučeno je da se ansambl revitalizira u multikulturni centar metodom integracije staro-novo. Provedena su dva natječaja koja, po kulturno dobro takvog značaja, nisu rezultirala primjerenim rješenjima. Bilo je očito da sudionici natječaja nisu imali dostatna znanja o zaštiti, očuvanju i revitalizaciji kulturnog naslijeđa. Godine 2005. izrada

Slika 12: Pogled na ostatke crkve sv. Marije i zvonik sv. Luke, Jajce; snimak iz 2005.

Figure 12: View of the ruins of Saint Mary's Church and the bell-tower of Saint Luke's, Jajce, in 2005.

idejnog rješenja povjerena je poznatom talijanskom arhitekti, ekspertu za integracije staro-novo. Vec u julu 2006. arhitekta Andrea Bruno predstavlja svoje idejno rješenje iz kojeg je razvidno da u cijelosti respektira suvremene principe aktivne zaštite kulturnopovijesnog naslijeđa. Revitalizaciju crkve sv. Marije ne rješava primjenom metoda "falso storico" vec s čitljivom integracijom staro-novo. Izvanrednim senzibilitetom i kreativnošću ostvaruje oblikovnu i funkcionalnu integraciju - jedan novi prostor u kojem su povijesne strukture prezentirane na najbolji način. Suvremenom i autonomnom konstrukcijom pokriva crkvu i omogućuje njenu primjerenu multifunkcionalnu upotrebu.

Slika 13: Prikaz suvremenog enterijera novoprojektiranog multikulturnog centra u crkvi sv. Marije u Jajcu (2006., arh. Andrea Bruno).

Figure 13: View of the interior of the newly designed multicultural centre in Saint Mary's Church in Jajce (2006, arch. Andrea Bruno).

Svoju ideju Andrea Bruno tumači ovako:

"Distribucijsko rješenje, u organizacijskom smislu minimalno, dozvoljava veliku fleksibilnost u upotrebi prostora i ne sprečava kompleksno čitanje gradjevine, posebno u kontekstu povijesnih tragova koji su još vidljivi na zidinama.

Unutrašnja prostorna postavka polazi od smaknutih nivoa (cirka tri metra), počev od onoga koji je bio kršćanski, do onoga koji je bio islamski ulaz.

Razvija se jedan dinamičan put na nižem nivou sastavljen od pokretnih stepenica, koje mogu primiti 80 posjetitelja, a koje su namijenjene malim kazališnim predstavama ili komornim koncertima.

Druge stepenice omogućavaju pristup višem galerijskom prostoru, odakle se može uživati u posebnom pogledu na unutrašnjost prostora, dok se preko postojećih otvora u zidovima otvaraju vanjske vizure.

Pod na ulaznom nivou sa istočne strane (površina u crnom staklu) prilagodjava se povijesnim tragovima i od pogleda sakriva grobove; pod je osvjetljen odozdo i u uvjetima zatamnjenja cjelokupnog prostora otkriva svoj prethodni oblik i omogućava arheološki obilazak.

Ravni pokrov je odvojen od samih zidova koje čuva u svojoj prvobitnosti, a istovremeno ostavlja jedan transparentan usjek preko cijele dužine. Unutrašnji prostor je tako zaštićen uniformnom površinom koju karakteriziraju četiri velike konzolne platforme koje se, ne dotičući se, oslanjaju na čelične stupove smještene do zidova.

Na taj način je očuvana puna sagledivost unutrašnje dispozicije; nacrt pokrova, sa svojim svjetlosnim prodorima, podertava dvije osovine, kršćansku i islamsku, koje su tokom stoljeća obilježavale povijest gradjevine i omogućavale sugestivnu vizuru zvonika Svetog Luke.

U masi pokrova svoje mjesto nalaze svi tehnološki elementi namijenjeni funkcioniranju gradjevine, od sustava rasvjete do mehanizama koji održavaju termički komfor objekta"⁵(prijevod arh. Adi Čorović).

Obnova tradicionalne splitske Rive izazvala je brojne kontroverzne polemike napise i rasprave: pohvale i kritike. Svjedočili smo da su Rivi bili nužni samo popravci i dotjerivanje, ali ne i temeljita obnova. Ona je, kao otvoreni i posebno omiljeni prostor Splita, imala svoje značenje, specifičnost i naglašenu slojevitost. To je bio prostor pristaništa, obale, rive, susreta, šetnje i odmora za sve uzraste. Slobodnom transformacijom Rive oskvrnut je dio njenih temeljnih vrijednosti.

Žiri za ocjenu projekata (2007., Studio 3LHD) je bio sastavljen jednoobrazno, uglavnom od arhitekata, a bez stručnjaka za očuvanje kulturne baštine. To je rezultiralo prihvatanjem rješenja osobne suvremene kreacije, koja Rivu transformira u šetnicu opločanu velikim sjajnim betonskim pločama, što je bio apsolutni promašaj. Zbog ostvarenog sjaja Riva bliješti. Postala je neugodna i odbojna. Više asociira na aerodromsku pistu, nego na primjerenu šetnicu. Ovdje nije toliko upitna upotreba suvremenog materijala "tehnobeton", već njegova obrada, dimenzije i način opločanja. Upitan je i urbani mobilijar, hortikulturno rješenje, rasvjeta i iluminacija, a posebice fiksni, visoki i robustni metalni "jarboli", nosači tendi "štekata". "Jarboli" su najupečatljiviji negativan dio. Postavljeni su u monotonom ritmu duž cijele Rive kao obrambeni štit prema najznačajnijem povijesnom objektu Splita - Dioklecijanovoj palači. Oni je zaklanjaju i degradiraju, stavljaju je u drugi plan. Pored toga "Jedan od temeljnih propusta propozicija, projekta,

ocjenjivačke komisije, ali i konzervatora i arheologa jest da nisu prethodno uzeli u obzir moguće arheološke nalaze, posebno spomenički istaknute starije splitske Rive".⁶ U novom popločanju izostalo je siluetno naznačavanje svih vremenskih faza starih splitskih obala kao vrlo znakovite slojevitosti u njenom razvitku.

Naglašeni „modernizam" u postupku obnove splitske Rive ne bi trebalo a priori osuditi. On bi bio prihvatljiv da nije pretenciozan, nametljiv i da nije degradirao njene temeljne vrijednosti. Ugrozio je ponajviše samu Dioklecijanovu palaču, kao i sve one dobro znane ugodaje koji su taj prostor činili posebnim i ugodnim tijekom cijelog dana i u svim godišnjim dobima.

Slika 14: Monotoni niz robustnih metalnih „jarbola" - nosača tendi „štekata" degradirao je cijelu Rivu, a posebice Dioklecijanovu palaču. Osjećaj nelagodje i odbojnosti prouzročilo je opločanje u blještavom „tehnobetonu".

Figure 14: The monotonous string of robust metal 'masts' - pillars for holding sun-blinds - has degraded the entire Riva (seafront), and especially Diocletian's Palace. Panelling with glittering techno concrete slabs produced feelings of discomfort and repugnancy.

Zaključak

"Svim svojim proizvodima čovjek pridaje unutarnju vremensku i prostornu organizaciju, pa se umjetničko djelo, za razliku od ostalih ljudskih djela, ne može razlikovati ni po čemu drugom nego po vrsti, karakteru i specifičnosti organizacije njegovih elemenata".⁷

Nova arhitektura izgrađena u objektivno vrijeme i objektivnom prostoru, definiranom određenim atributima zauzima određeno mjesto u relaciji prema postojećem. Ona kao prostorna, oblikovna i funkcionalna tvorevina ima određenu vrijednost i prolaznost. Ostvariti sublimno u korelaciji s postojećim znači razumjeti ga u pojavnosti svih njegovih značenja i poruka. "Očrtavanje razumijevanja izgrađuje vlastitu mogućnost. Izgrađivanje razumijevanja nazivamo izlaganje. U njemu razumijevanje prisvaja, razumijevajući, ono svoje razumljeno" (Martin Heidegger, Bitak i vrijeme). Nesporno je da razumljeno utječe na osobni stvaralački nerv. Primjereno definiran projektni zadatak samo mu je usmjerenje.

Viri i literatura

- Bosco, N., Bruno A. (2000): Tecniche esecutive e dettagli progettuali. Libreria CLUP, Milano.
- Bruno, A. (1996): Oltre il restauro, Restoration and beyond. Edizioni Lybra Immagine, Milano.
- Bruno, A. (2010): Progettare il costruito. Perché e per chi conservare? La reversibilità come principio di cautela. ARCHITETTI, Numero 25, Marzo 2010. Maggioli Editore, Rimini.
- De Andelis (1982): Guide to the Methodical Study of Monuments and Causes of Their Deterioration. Faculty of Architecture, University of Rome, ICCROM, Roma.
- Focht, I. (1984): Uvod u estetiku. Svjetlost, Sarajevo.
- Kečkemet, D. (2007): Rekvijem za splitsku Rivu. Kulturna baština, N.34., Split.
- Maroevič, I. (2001): Nacionalno odredjenje kulturne baštine. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Ministarstvo kulture Uprava za zaštitu kulturne baštine, No 26/2000, 27/2001, Zagreb.
- Sanković-Simčić, V. (2000): Revitalizacija graditeljske baštine, Integracija staro-novo. NNP Naša riječ d.o.o., Sarajevo.
- Sauer, L. (1980): Reinforcing a Sense of Place, Old and New Architecture. National Trust for Historic Preservation, Washington.
- Schuller, M (2002): Building Archaeology. Monuments and Sites, ICOMOS, No VII, Munchen.
- Šuvaković, M. (2005): Pojmovnik suvremene umjetnosti. Vlees&Beton, Ghent.
- The World Heritage List, What is OUV?, ICOMOS, Monuments and Sites, No XVI, 2008.
- Tschumi, B. (2004): Arhitektura i disjunkcija, AGM, Zagreb.
- Zevi, B. (2000): Znati gledati arhitekturu. Lukom, Zagreb.
- Zevi, L. (2000): Il Manuale del Restauro Architettonico, edizione II, Mancosu editore, Roma.

Opombe

- 1 "Nijedna restauratorska intervencija ne smije spriječiti, dapače, mora olakšati eventualne intervencije u budućnosti. To znači da mora poštivati vrijednosti djela i ne smije ih proizvoljno mijenjati i degradirati; one moraju ostati uvijek čitljive u dispozicionom, konstruktivnom i oblikovnom smislu. Poštivati principe restauracije znači: spriječiti daljne degradacije baštine, osigurati očuvanje samo njenih pravih vrijednosti i realizirati nove prostorne kvalitete u postupku revitalizacije." (Sankovic-Simčić, Vjekoslava, Revitalizacija graditeljske baštine, Integracija staro-novo, NNP Naša riječ d.o.o., Sarajevo, 2000, pp. 33-35.).
- 2 Nakon rekonstrukcije Starog mosta i njegovog upisa na World Heritage List lokacija Hotela "Ruža" je u njegovoj Buffer zoni, što podrazumijeva strogo kontroliranu izgradnju i djelovanje sukladno suvremenim principima zaštite kulturno-povijesnog nasljedja
- 3 Mission Report Old Bridge Area of the Old City of Mostar (Bosnia and Herzegovina) (C 946 rev), 26-28 May/2008, prezentiran na World Heritage Committee, Thirtysecond session, Quebec, Canada 2-10 July 2008.
- 4 Bogati graditeljski opus integracije staro-novo svjedoci da Andrea Bruno vrijednom nasljedu osigurava mogućnost preinake, odnosno "reverzibilnost".
- 5 Sa prezentacije projekta u Sarajevu ("La proposta distributiva, minimale nella sua organizzazione, permette grande flessibilità d' utilizzo degli ambienti e non impedisce la lettura complessiva del volume dell' edificio e delle tracce storiche che ancora rimangono ben visibili sulle mura. L' organizzazione spaziale interna prende spunto dai livelli sfalsati (circa tre metri) di quelle che erano l' entrata cristiana e quella musulmana. Si sviluppa un percorso dinamico composto al livello inferiore da una gradinata retraibile capace di accogliere 80 persone per piccoli spettacoli teatrali o concerti da camera, mentre una scala permette di raggiungere al livello superiore un piano soppalcato. Da qui si ha una vista privilegiata dello spazio interno e attraverso le aperture esistenti nelle mura si aprono visuali sul panorama circostante. Il pavimento al livello dell' entrata sul lato est (superficie in vetro nero) si adatta alle impronte dei resti storici e nasconde le tombe alla vista; illuminato dal basso in condizioni di oscurità dell' ambiente rivela le preesistenze e ne permette una vista archeologica. La copertura piana si stacca dal filo delle mura, preservandole e allo stesso tempo lasciando una lama trasparente lungo l' intero perimetro. Lo spazio interno risulta protetto da una superficie uniforme caratterizzata da quattro grandi piattaforme a sbalzo che si sfiorano e che poggiano su pilastri d' acciaio disposti vicino alle pareti. La leggibilità dell' ambiente interno viene preservata nella sua interezza; il disegno della copertura coi suoi tagli di luce sottolinea i due assi, cristiano e musulmano, che nei secoli hanno segnato la storia dell' edificio e permette suggestive visuali del campanile di San Luca. Nello spessore della copertura trovano spazio tutti gli elementi tecnologici utili al funzionamento dell' edificio, dai sistemi per l' illuminazione ai meccanismi per il comfort termico.")
- 6 Kečkemet Duško, "Rekvijem za splitsku Rivu", Kulturna baština, Split, 2007, N.34, pp. 407-416.
- 7 Focht, Ivan. Uvod u estetiku, Svjetlost, Sarajevo, 1984.p.92.